

Obraz dějin v románu Stanislava Komárka *Černý domeček* a jeho místo v současné české literatuře

PETRA KOŽUŠNÍKOVÁ

Pro to, co jsem se rozhodla demonstrovat na knize Stanislava Komárka *Černý domeček* (2004) je důležité, abych nejprve nastínila několik zdánlivě nesouvisejících otázek. Co jsou vlastně dějiny lidstva? Proč se jimi zabýváme? Co se v nich pokoušíme nalézt?

Chápu je jako nadřazený pojem pro dějiny kultury. Člověk je v nich zachycen jako součást vyvíjejícího se společenského systému. Cyklus lidského života je však natolik krátký, že společnost se pak jeví jako masa poznamenaná ztrátou paměti a neschopností povznést se nad okolnosti vlastního života. Proti této ztrátě paměti bojují historikové psaním dějin. Je však důležité, že tato snaha není samoučelná a má svůj jistý cíl. Již nejstarší dochované památky od bible přes středověké kalendáře a kroniky po fundovaná historická díla novověku o této pradávné snaze vypovídají. Shrnují zkušenosti a poznatky společenského vývoje, aby dokázali pochopit minulost, což je určující pro uchopení a interpretaci současnosti a může být podkladem pro možné výhledy do budoucnosti. Rozpoznat v tom černém vakuu, co se stále rozprostírá před námi, alespoň šeravé obrysy zítřků.

Zvláštní roli hraje v popisu dějinného procesu krásná literatura (zde myšlena jako specifická součást umění vůbec). Každé dílo, ať poezie či próza nám – oproti napsaným dějinám, jejichž rysem je snaha o maximální objektivizaci popisu „skutečnosti“ – zprostředkovává subjektivní představu jistého životního fenoménu, jedinečnou lidskou zkušenost, kterou publikováním nabízí zájemcům k interpretaci a možnému obohacení, ale která si nečiní nárok na „univerzální“ platnost jako výsledek faktografického výzkumu. Kritérium pravdivosti je zde však určující jen v rámci daného fikčního světa. Beletrie tedy svébytným způsobem zaznamenává i poznamenává střípky dějin lidstva.

Černý domeček je jedním z beletristických děl, které se pokouší o vlastní svébytnou interpretaci úseku historie překračující rámec jednoho života. Dostává se tak do kontextu s románem *Sto roků samoty* (1967) Gabriela Garcíi Marqueze nebo s *Pravěkem a jinými časy* (1996) Olgy Tokarcukové. V rámci tuzemské tvorby pak uvádí Erik Gilk paralely s prózou Jiřího Kratochvila *Nesmrtelný příběh* (1997) či románem *Patriarchátu dávno zaslá sláva* (2003) Pavla Brycze (GILK 2006: 73).

Již nástin některých okolností autorova života může napovídat, co vše by se mohlo

v tomto díle objevit. Pokud bych vycházela z představy o autorově nadhledu, jistě by ho neurazila takováto zjednodušená charakteristika: Životní cyklus Stanislava Komárka začal 6. srpna roku 1958 v lokalitě Jindřichův Hradec. Jeho životní vyzrávání bylo poznamenáno silnou touhou po poznání, což se odráží v množství oborů, které dokázal proniknout. Jmenujme například: biologii, etymologii, etologii, antropologii, psychologii, dějiny přírodních věd a filozofii. Ve svém puzení a jisté vykořeněnosti se nebál vymknout ze společenského systému, který omezoval jeho růst. V roce 1983 z tohoto důvodu přesídlil do Rakouska na celých sedm let. Zde se mohl dále duševně rozvíjet a své znalosti učit na významných postech. Po návratu v roce 1990 jeho činnost neustala a dnes je již podložena řadou publikací směřujících k syntéze nabytých informací, ať již odborného či esejistického rázu. Svě znalosti a názory také již dlouhá léta přednáší na Karlově univerzitě. Krátce po příchodu nového milénia se pustil rovněž do fabulace, kterou představil již ve třech románech: *Opšlístisově nadaci* z roku 2002, dále zmiňovaným *Černým domečkem* a nově románem *Mandaríni* z roku 2007.

Černý domeček bývá většinou charakterizován jako rodinná sága, či spíše románová kronika. Osobně bych se přikláněla k druhému termínu, neboť hlavními pilíři v podání životních drah jsou všeobecně významné životní zvraty a nezvyklé události jako narození, smrt, nemoc, psychický otřes ap. Tedy připomínají aspekty kronikářských zápisků. Autor zde líčí osudy čtyř generací rodiny Vodrážků napříč celým 20. stoletím. Vyprávění se však nezaměřuje pouze na model výkladu individuálních osudů několika jedinců. Velmi brzy je zřetelné, že autorův záměr je jiný. Snaží se vytvořit obraz velkých či obecných dějin střední Evropy a ilustrovat jejich odraz v životě malých a bezvýznamných postav. Jak sám autor uvádí, jeho kniha pojednává „o povaze moci a nemoci“ (KOMÁREK 2004: 7). Boj o moc jako základní aspekt dějinného kontinua zde zprostředkovává právě na kontrastu dvou sfér, v nichž se uplatňuje: politicko-společenské a rodinné. Jejich vzájemným pojítkem jsou pak vazby jednotlivých postav k dalším občanům městečka Kropáčovy Blatnice.

Komárek nás tímto vývojem provází v roli zasvěceného vypravěče a bohaté vědomosti, které v příběhu neskromně zužitkovává mu poskytují azyl vysokého nadhledu. Pohotovým způsobem provádí čtenářem lineárně líčeným 20. stoletím a s někdy až ironickým patosem vědce komentuje životní sudby svých malých hrdinů či dalo by se říci pokusné skupiny, což je patrné v níže uvedené ukázce. Nemohu však sdílet tvrzení recenzenta Romana Kandy o Komárkových postavách, že jsou „pouhými reprezentanty vyabstrahovaných vzorců chování“ (KANDA 2004: 239). Naopak, ačkoli jsem rodinu Vodrážkových nazvala pokusnou skupinou, která má být do jisté míry typickým představitelem maloměstských obyvatel své doby, nepopírám, že každá z postav nese jisté individuální povahové vlastnosti. Naopak bych řekla, že i když Komárek své

postavy studuje a „vědecky“ komentuje jejich jednání, neupírá jim pomyslné právo na vlastní individualitu.

Dalším z příznačných rysů této prózy je výrazné tíhnutí k esejistické formě, jež jí také bylo kritikou opakovaně vytýkáno. Za jiné uvádím názor Antonína K. K. Kudláče a hbitě přitakávajícího Romana Kandy, že se nejedná o román, ale „přebujelý esej“ (KUDLÁČ 2004: 47; KANDA 2004: 239). Zde bych zohlednila autorovu vyslovenou vůli přistupovat k textu jako k románu. To, že je zasazen do reálných dějin a využívá částečně vědecké argumentace, by nám nemělo zabránit posuzovat jej jako beletrii. Vždyť míšení žánrů, forem a postupů není v postmoderní éře ničím překvapujícím. Oproti odborné literatuře zde však chybí odkazy na uvedené autority, tedy přednášené důkazy si nekladou nároky na odbornou přijatelnost. Pro nás by mělo být důležité, že v rámci jím vytvořeného fikčního světa působí jeho doklady jako oprávněné a v průběhu děje nedevalvují.

Zajímavým aspektem je také prolínání esejistických pasáží s vlastní fabulí. Nepopírám, že Komárek často užívá postupy či prostředky odborného pojednání jako cizojazyčné termíny a výkladové pasáže, nicméně jsou pro něj spíše prostředky ionizace a devalvace „závažné skutečnosti“ než prostředkem skutečného vědeckého popisu. Převládá zde hravost nejen myšlenková, ale i formální a jazyková s osobitým smyslem pro humor, již lze představit na delším úryvku:

Časy už pokročily natolik, že s mistrem nebydleli jeho tři tovaryši a dva učedníci, jak bývalo v nedávné a místy ještě v přítomné době zvykem – ještě kolem roku 1850 bylo lze v některých starorakouských řemeslnických domcích spatřit obrovské vyvýšené pódium, kde všichni společně spali, vzájemně se zahřívající pod obrovskou duchnou – tehdy se také tovaryši, o učních nemluvě, ještě nesměli ženit. Žili pak v rodině podobně jako tzv. helpers, pomocníci, u „královského“ páru vlků či vran, nerozmnožující se, často mladí jedinci, pomáhající se stavbou a čištěním hnízda, zahříváním vajec, krmením mláďat atd. – to všechno dělali ostatně učňové taky. Odlišnost byla snad v tom, že na rozdíl od pohlavně neaktivních helperů se za příznivých okolností mohli stát chvilkovými favority paní mistrové.
(KOMÁREK 2004: 19)

Tato próza, jak je i z ukázky patrné, právě svým někdy až dráždivě ironickým, ale mnohdy vtípně nadsazujícím humorem dokáže zaujmout a udržet si čtenářovu pozornost. Jak jsem uvedla, jazyková hravost se neomezuje pouze na užívání hovorové řeči, archaických vazeb či deklaraci exotických dialektických prvků v kontrastu k odborným termínům. Využívá také významových posunů v lexiku, např. když hovoří o problematice dětského sadismu a přechází k příkladům, kdy děti házely do ohně šneky, užívá k popisu rychlosti, s níž si mučená zvířata snažila zachránit život, slovesa „hasí si to“ nebo „upalují“ (TAMTÉŽ: 34).

Ironické tendence nejčastěji užívá ke zvýraznění absurdity a podtržení implikované osudovosti. Bezmocnost hrdinů je zde pochopitelná s přihlédnutím k faktu, že jejich životy se

vyvíjejí na pozadí obecně známých dějin. Nicméně tato podmíněnost se ukazuje jako uplatnitelná i ve sféře dějin obecných, které rukou autora nabývají podoby přírodních cyklů.

Zde bych se chtěla vrátit k úvodní části svého referátu. Hovořila jsem o funkci dějepisu, jako podkladu pro možné interpretační přesahy týkající se budoucích událostí. Vladimír Novotný Komárkovi vyčítá, že jeho líčení obecně známé historie vyznívá samoučelně. Tomuto názoru bych ráda oponovala, protože autorovo poselství sice není v textu vyjádřeno explicitně, ale jasně vyplývá z celku. Již svéráz a sebevědomí, s nímž Komárek vykresluje plynoucí epochy, nenechává čtenáře na pochybách, že v jejich obrysech se skrývá záměrné, postupně vyplývající poselství o budoucnosti. Pro mne je jím právě ona zdůrazněná cykličnost, která urputně vystupuje na povrch a již Vladimír Novotný patrně přehlédl. Poselství, že každá změna má svůj předobraz, ať již v dějinách Čech nebo v dějinách některé cizí kultury. Komárek však je – v rozporu s tvrzením Novotného – oduševnělým vypravěčem, který důvěřuje čtenářově vnímavosti a ponechává výsledný efekt svého příběhu na jeho osobité interpretaci. Naopak bych kladně hodnotila, že se autor nepouští do vyjevování vševědoucích proroctví, pouze předkládá své pozorování a syntézy, kterými čtenáře lehce směřuje. Nicméně výsledné úročení ponechává jeho vlastnímu potenciálu.

Stanislav Komárek v *Černém domečku* dokázal snoubit možnosti vědce s poutavým fantazírováním romanopisce. Jeho dílo je syntézou, která proti vážnosti a dramatičnosti zvrátů 20. století staví nadsázku a humor. Autor v něm také zprostředkovává mnoho zajímavých poznatků a kontroverzních názorů, které dokáže živě zasadit do fabule, aniž by nudil či nadměru retardoval děj.

Můj příspěvek je více než vlastním rozbořem díla reakcí na většinou odmítavou kritiku, které se mu zpočátku dostalo. Přečtení *Černého domečku* pro mě znamená přínos a věřím, že i pro mnoho dalších čtenářů. Udivuje mě, že se ho chtěla literární kritika zříci. Osobně jej chápu jako svébytnou součást moderní české krásné literatury.

PRAMENY

KOMÁREK, Stanislav. *Černý domeček*. Brno: Petrov, 2004

LITERATURA

GILK, Erik. „Tematizace maloměsta v nové české próze.“ *Český jazyk a literatura* 57, 2006/2007, č. 2, s. 69–74

KANDA, Roman. „Potíže s románem.“ *Aluze* 8, 2004, č. 2/3, s. 239–240

KARFÍK, Vladimír. „Dvacáté století v Komárkově Blatnici pod drobnohledem.“ *Hospodářské noviny*, 2004, č. 114, (10. 6.), s. 10

KUDLÁČ, Antonín. K. K. „Dvacáté století na maloměstě.“ *Host* 20, 2004, č. 9, s. 47–48

- MAREŠOVÁ, Milena. M. „Velké dějiny a Kropáčova Blatnice.“ *Lidové noviny* 17, 2004, č. 140, (16. 6.), s. 18
- NOVOTNÝ, Vladimír. „Jarní a letní lákadla z původní beletrie.“ *Český jazyk a literatura* 55, 2004, č. 1, s. 29–32
- PEŇÁS, Jiří. „Knihovnička.“ *Literární noviny* 15, 2004, č. 20, (10. 5.), s. 16
- PEŇÁS, Jiří. „Stanislav Komárek: Černý domeček.“ *Týden* 11, 2004, č. 25, (14. 6.), s. 91
- PLESKA, Gabriel. „Kronika domečku a světa.“ *Tvar* 16, 2005, č. 9, (5. 5.), s. 20

RESUMÉ

Úlohu krásné literatury v popisu dějinného můžeme posuzovat s jedním základním předpokladem: kritérium pravdivosti lze uplatňovat pouze v rámci fikčního světa, nikoli jako u díla faktálního ve vztahu k danostem reality. Z tohoto rozdílu vyvstává i podstatný rozdíl v interpretaci a hodnocení literárního díla zobrazujícího historické události.

Vladimír Komárek o své próze *Černý domeček* (2004) výslovně uvádí, že se jedná o román, ačkoli v nezvyklé míře využívá esejistických postupů. Stanoviska a názory obsažené v románu je tak třeba vnímat spíše v jejich vztahu k výstavbě děje než s ohledem na věcnou správnost či oprávněnost jeho argumentů. Právě podcenění tohoto netypického strukturního rysu románu může stát v pozadí některých příkrých kritik. Polemika s negativními kritickými stanovisky zde má za cíl odhalit jejich neadekvátní východiska a ukvapenost hodnocení, a především prokázat, že *Černý domeček* má své místo v současné české próze.

SUMMARY

In order to estimate the role of fiction in the description of historical processes a crucial presupposition has to be taken into account: the truth criteria may be applied only within the fictional world, and not, as may be done with a factual text, to the relation of the text to reality. As a result, an essential difference in interpretation of the particular texts arises.

According to Vladimír Komárek, his text *Černý domeček* (2004), which inheres references to a number of important events of the Czech 20th century history, is supposed to be considered a novel, though the author employs devices typical of an essay or argument in a large extent. Thus, his opinions and attitudes should be evaluated rather in relation to the construction of the plot than to the factual evidences. The brusque criticism that the novel has induced may result from underestimating exactly this specific quality of the textual structure of the novel.

The intention of the dispute with the opinions of some critics presented here is to reveal the inadequate premises of their evaluation and to locate *Černý domeček* within the context of contemporary Czech fictional writing.